

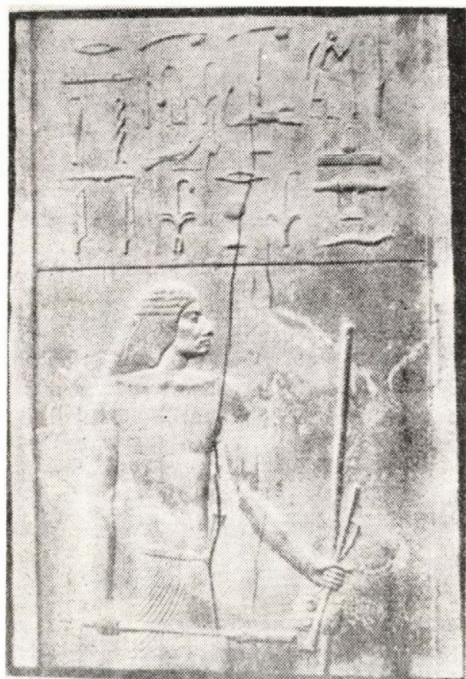
A KÖNYV AZ ÓKORBAN

Az írás felfedezése az emberiség első nagy kulturális forradalmát jelentette. Ez a forradalom szinte mindenütt az osztálytársadalom kezdetén zajlott le, és jelentős lökést adott a társadalom fejlődésének. Ez természetes is; míg korábban az egyes nemzedékek tapasztalatait csak a hallás, a megbízhatatlan emlékezet vitte tovább, addig az írás és a könyv rögzítette az emberi tapasztalatot, a nemzedékek eredményeit összefoglalta és továbbfejlesztette. Ma, amikor a tömegtájékoztatási eszközök nélkülözhetetlen tényezőkké váltak, jobban megértjük az írásbeliség és a könyv jelentőségét fejlődésének első szakaszában, az ókorban. Az amerikai filozófus McLuhan egész filozófiai rendszert dolgozott ki az írás, a könyv fejlődésével kapcsolatosan; ha véleményét a könyv közeli eltűnéséről nem is oszthatjuk, azt nem vonhatjuk kétségbe, hogy megjelenésének forradalmi voltát helyesen értékelte.

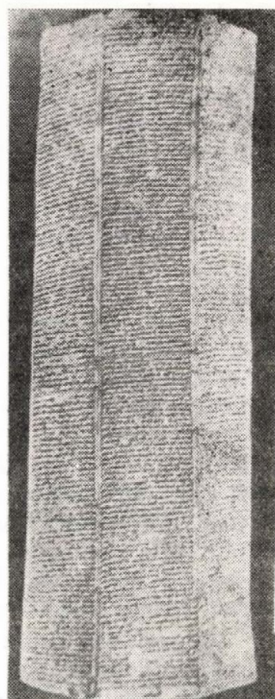
Az írásbeliség megjelenése McLuhan szerint nemcsak a társadalom szerkezetét, hanem az érzékszervek szerepét is megváltoztatta. A korábban domináns érzékszerv, a fül, a hallás funkcióját a szem, a látás vette át, noha a beszéd, a hallás, az emlékezet, az ismeretközlésnek ez a három tényezője, annyira belegyökerezett az emberi tudatba, hogy a hagyománnyá vált megszokás miatt kezdetben az ember nem tudott ezekről lemondani az írásbeliség elterjedése után sem. A keltákról például Caesar feljegyezte, hogy a köznapi dolgokat görögbetűs ábécével örökítették meg, a vallási kérdéseket és a törvényeket azonban csupán az emlékezetre merték bízni, és az ifjak 20 évet is eltöltöttek a druidák iskoláiban, míg emlékezetük az „összes titkokat“ képes volt pontosan befogadni. A görög és a latin írók is mindegyre panaszkodnak, hogy az írás, a könyv meglazította a figyelmet, renyhévé tette az emlékezetet. Sőt, falun ma is „élnek“ olyan szokások, amelyek tiltják a varázslatosnak hitt, babonás versikék írásba foglalását. Mindezek a hallásra és az emlékezetre épülő egykori kultúra késői visszhangjai.

Az írásbeliség elterjedése meggyorsította a törzsi rend bomlását, és hozzájárult olyan társadalom kialakulásához, melynek militáns jellege vezetőinek a „tudáson“ alapuló tekintélyéből és hatalmából is származott. A mezopotámiai, egyiptomi, a görög és római kultúrák frisseségüket, lendületüket, gyors feltűnésüket és magabiztosságukat sok tekintetben az írásbeliségnek, a könyvnek köszönhették.

Természetes, az írás pusztja megjelenése és a könyv kialakulása között hosszú idő telt el. Kezdeti szakaszában ugyanis az írás teljesen gyakorlati célokat szolgált: számadásokat, üzeneteket, leltáranyagot, békekötéseket, naptári bejegyzéseket örökített meg a lehető leglapidárisabb formában. A könyv akkor jelent meg, amikor nagyobb szabású vallási, filozófiai, történelmi, jogi alkotások megörökítésének szükségessége merült fel, amikor a tudományos ismeretek olyan mennyiségben halmozódtak fel, hogy emlékezetben tartásuk lehetetlenné vált. Az ókori ember már kezdetől fogva tudatában volt az írás, a könyv jelentőségének. Már a legrégebb szövegek dicsőítik az írást és az írástudót, a művészek szívesen ábrázolják az írnokot. A királyok palotáiban, a templomok rejtkehelyeiben, a főurak udvarházaiban külön helyet kap a könyvtár és a levéltár, a könyvkészítő műhely, és feltűnnek

Írószközök a III. dinasztia korából
(i.e. II. évezred eleje)

Ékírástos szöveg
(i.e. XI. század)

bennük a külön társadalmi réteggé emelkedő írástudók. A könyv dicsérete, értékelése végighúzódik az ókor valamennyi nagy kultúráján.

„A könyv hasznosabb, mint a kőszál, mint a jól megépített fal, hasznosabb, mint a ház, hasznosabb, mint a halottas kápolna“ — írja egy egyiptomi írnok.

A könyv Mezopotámiában

A könyv története visszanyúlik az i.e. III. évezredre; Mezopotámiában és Egyiptomban szinte egy időben tűnt fel. A mezopotámiai hagyomány mégis valamivel régebb. A könyv első példánya, az igazi *editio princeps* nem maradt ránk, legalábbis még nem fedezték fel. De talán azért sem, mert bizonyos értelemben a mezopotámiai könyv olyan volt, mint a mesebeli phönix madár, poraiból mindig egyre feltámadt; az évszázadok során a régi példányok pusztulása arányában újra meg újra másolták.

Hogy a suméroknak nemcsak feljegyzéseik, hanem könyveik is voltak, azt logikailag a mezopotámiai irodalmi alkotások sumér eredete s maguk az ékíratos cseréptáblák bizonyítják. Az ún. torony-templomok egyúttal a tudományok: a csillagászat, számtan, mértan, történelem központjai és az akkori világ könyvtárai voltak. Sajnos, az i.e. III. évezred sumér és akkád könyvtáraitra vonatkozóan kevés adat maradt ránk, de az évezred végéről, valamint a II. évezred elejéről olyan ékíratos táblák kerültek napvilágra, amelyek „könyvtár-katalógusoknak“ tekinthe-

tok. A sumér és az akkád városokban, Ur, Umma, Lágás, Nippur, Szippár, Kis, Akkád zigguratjaiban jelentős könyvtárak és levéltárak voltak. Noah Kramer amerikai sumérológus szerint a sumér iskolákban többek között irodalmi alkotásokat tanítottak, és az ezeket tartalmazó cseréptáblákat, hengereket vagy hasábokat polcokon helyezték el és róluk katalógust készítettek. Két ilyen, az i. e. II. évezred elejéről származó katalógust éppen Kramer fedezett fel; az egyiket az amerikai *University Museum*-ban, a másikat a párizsi *Louvre*-ban. Az előbbin a két-két oszlopra osztott mindkét oldal tele volt írva, és összesen 62 munka címét tartalmazta. Az első 40 cím tízenként négy csoportban van felsorolva, a fennmaradó 22 két csoportra oszlik, az egyik 9, a másikon pedig 13 mű címe szerepel. A 62 felsorolt könyv közül 24 ténylegesen felszínre került az ásatások során. Mezopotámiában a könyveknek nem volt külön címük, a címet az első sor kezdő szavai nyomán adták. A híres teremtés-eposz címe kezdő szavai alapján: *Enuma elis* (Amikor fent). Ha a mű nem fért ki egyetlen táblácskára, akkor másodikon, harmadikon folytatták, de mindenikre külön-külön, felül, mindkét oldalon, ráírták a kezdő sor első szavait.

A katalógusok megfejtése nem könnyű feladat. Kramer is először azt hitte az említett tábláról, hogy addig ismeretlen költeményt tartalmaz, csak később jött rá, hogy nem versről, hanem címekekről van szó. Ilyen előzmények után vette észre, hogy a *Louvre* kiadásában megjelentetett *Sumér vallásos szövegek* között is szerepel egy katalógus, amelyet a francia sumérológus, Henri de Genouillac, egyszerűen himnusznak nézett. Kramer számára a felismerést az könnyítette meg, hogy a szövegben több, a *University Museum* katalógusából már ismert cím szerepelt.

Ha a sumér és akkád könyvtárakra vonatkozó ismereteink hiányosak, az asszír könyvtárakról többet tudunk. Első könyvtáruk I. Tiglatpilassar (1112—1074) alapította Assurbanban, a legnagyobbat pedig Assurbanipál (668—626) Ninivében. Átlománya mintegy 22 000 lap-, henger- vagy hasáb-alakú cserép volt. A király szétküldte írnokait a különböző mezopotámiai városokba, templomokba, palotákba, amelyekről tudta, hogy régi könyveket tartalmaznak. Az írkok lemásolták azokat, és e formulával hitelesítették: „Mátsolat a régi eredeti után, azzal összeolvasva“. Ha a régi szöveg itt-ott megrongálódott, vagy egyes szavak olvasata feledésbe merült, a másoló az alábbi megjegyzésekkel jelezte: „elkopott“, „tönkrement“, „nem tudom“. Minden táblára rányomták a király pecsétjét: „Assurbanipál, a négy világ-táj királyának, Assur királyának a palotája.“

Assurbanipál a birodalom utolsó királya volt. Halála után a médek, babilóniaiak és kimméroszok támadásai alatt az asszír hatalom összeomlott. Ő nem volt elődeihez hasonló hódító király, hanem mindenekelőtt műgyűjtő és irodalomparatóló, aki gyűjteményeivel a városokat valóságos múzeumokká alakította át. A könyvek gyűjtésében támogatta az a különös hagyomány, hogy az asszírok az akkád-sémiek utódai és örökösei. Ezért vette fel egyik királyuk a II. Szárgón nevet, mert a világhódító akkád Szárgón egyenes utódának tekintette magát, s ezért másoltatta le Assurbanipál az akkádok régi könyveit. De ez az egyszerű titka annak a kezdetben nehezen érthető jelenségnek, hogy miért maradt ránk az ősi sumér és akkád alkotások elsősorban asszír nyelven és környezetben.

A mezopotámiai könyvtárakban, amint Assurbanipál „bibliothékája“ bizonyítja, a könyvek szakok és tartalmuk szerint voltak csoportosítva. Vallásos és irodalmi művek mellett nagy számban voltak tudományos: matematikai, mértani, csillagászati, orvosi kérdéseket tárgyaló munkák is. Ma, az újabb tudománytörténeti kutatások fényében kezdjük felismerni, mi mindent köszönhetnek a görögök és rajtuk keresztül Európa mai lakói az ókori mezopotámiai feljegyzéseknek és könyveknek.

A könyv Egyiptomban

Az ugyancsak az i.e. III. évezredre visszanyúló egyiptomi könyv szerepéről, megőrzési módjáról még kevesebbet tudunk. Ennek egyik oka, hogy az egyiptomi íróanyag, a papirusz, még az ottani száraz homokban is nehezen állt ellen az idő romboló hatásának.

A könyv anyaga a Nilus középső folyása mentén és a Deltában bőségesen termő papirusz növény volt, melynek termesztése több mint négyezer éven át (az óbirodalomtól kezdve az i.sz. I. évezred végéig) az egyiptomiak monopóliuma maradt. Az itt termesztett papirusz és a belőle gyártott íróanyag a Földközi-tenger egész partvidékének évezredek óta egyik legkeresettebb kereskedelmi cikke volt. A növény gyökerének lyukacsos belét hosszában szeletekre vágták, ezeket kő- vagy deszkalapon összeragasztották, majd erre hasonló szeleteket ragasztottak keresztben, és a két réteget összekalapálták, az egyenetlenségeket elsimították, és az egész masszát a napon megszártották. Több szelet összeragasztásából nyerték a tekercset. A tekercsnek csak arra az oldalára írtak, amelyen a gyökérszeletek vízszintesen haladtak. A tekercs két végére ékesen díszített fa- vagy elefántcsontpálcikát (omfalosz, umbilicus) erősítettek, és erre csavarták fel, illetve le az íróanyagot. A tekercset jobb kézben tartották és a ballal fokozatosan áttekérték.

A tekercsek különböző hosszúságúak voltak, egyik-másik a 40 métert is elérte. Ilyen hosszú például a *A torinói királyi papirusz*, mely 164 szeletet tartalmaz, és a XVIII. dinasztia fáraóinak nevét, uralkodási évét, katonai tevékenységét mondja el. A görög korban volt olyan hosszú tekercs, amely az *Iliászt* és az *Odüsszeiát* magában foglalta.

A tekercsek kezelése nem volt könnyű feladat, erre célzott az alexandriai könyvtár tudós őrének, Kallimakhosznak a mondása: *mega büblon, mega kakon* — nagy könyv, nagy veszély. Megjegyzése nyilván a tekercsek cipelésére vonatkozott, később mégis „aranymondássá” lett, melyet a hosszú és unalmas könyvekre szoktak alkalmazni. A hellenisztikus korszaktól kezdve e nehézségek kiküszöbölésévégett a műveket könyvekre osztották, és minden tekercs csak egy könyvet tartalmazott. Királyi, később császári rendeletek szabták meg a papirusz minőségét, hosszát, beosztását és árát. A legjobbat *hieraticának*, a császárkorban *Augustának* nevezték. Plinius idején a szabvány-tekercs hossza 10 ívre terjedt, vagyis tíz, egymáshoz ragasztott gyökérszeletre.

A papirusz korai használatát Egyiptomban jól szemléltetik a harmadik dinasztia korából (i.e. III. évezred kezdete) származó művészi szobrok, amelyek a térdén tekercset tartó, mintegy a diktálásra váró, ülő íródeákat ábrázolják. A harmadik dinasztia korából való feliratok említik a „könyvtekercsek házának előjáróját”, ami a könyvtár és a könyvtáros meglétét tükrözi. Sokatmondó ebből a szempontból Kaninisut herceg masztabájának (síremlék) ábrázolata. Rajta 11 írnok látható, mindegyik mellett fel van tüntetve a hivatalát jelző cím, amely egyúttal a könyvtár és levéltár körül kialakult különböző tevékenységeket is érzékelteti.

Az egyiptomi könyvtárak és levéltárak viszonyát teljesen mind a mai napig nem sikerült tisztázni. Kétségtelen azonban, hogy a fáraók, a főurak palotáiból és a templomokból egyik sem hiányzott. Ezt bizonyítja az újbirodalom korából származó híres *Tell-el-Amar na-i* levéltár, amely III. Amenhotep diplomáciai levelezését tartalmazza. A környező területek valamennyi királyától, fejedelmétől és törzsfőnökétől vannak itt levelek. A gyakran ékírással írt levelek mellett *Tell-el-Amar na-ban* napfényre került egy fajansz *ex libris*, amely a fáraó és felesége

nevét, valamint egy könyv címét tartalmazza. A címről sok vita folyt az egyiptológusok között; az a vélemény kezd kialakulni, hogy valamilyen irodalmi alkotás címe lehetett. A kis ez *libris* kétségbevonhatatlanul tanúsítja, hogy a levéltár mellett ott volt a királyi könyvtár is.

A régészeknek mind ez ideig nem sikerült a Ptolemaioszok előtti korból származó könyvtárápületet feltárniuk Egyiptomban. Kétségtelen azonban, hogy az udvari és a templomi iskolák könyvtárai nemcsak „tankönyveket“, hanem értékes irodalmi és tudományos műveket is tartalmaztak. Tudjuk például, hogy *III. Tuthmoszisz évkönyvének* hártatekercsben megörökített példányát az Amon-templomban őrizték Tébában. Az első „tudományos intézet“ a világtörténetben, a II. Ramszesz építette *Ramasseum* (i.e. XIII. század), ugyancsak gazdag könyvtárral rendelkezhetett.

Teljes egyiptomi könyvtárápületet tehát csak a Ptolemaioszok korából (i.e. 332—30) tártak fel. Ilyen az edfui templom egyik csarnokában lévő kis helyiség, amelynek könyvtári mivoltát az ablakpárkány domborműve és felirata bizonyítja. A dombormű egy nagy palettát (írószkőzt) az ég felé emelő két térdeplő alakot ábrázol, s e jelenetet balról is, jobbról is két-két géniusz kézfeltartással üdvözi. E domborművel alaposan foglalkozó francia egyiptológus, J. Capart szerint a jelenet értelme ez: „minden, amit a szem lát, a fül hall, amit az értelem felfog és a száj kimond, tiszteleg az írnok palettája előtt“, vagyis a könyv előtt.

A görög-római világ és a könyv

Az első görög írásos feljegyzéseket az 1956-ban megfejtett *linearis B* írással agyagtáblákra rótták, és a műkénéi korból (i.e. XV—XII. század) származnak. Főként számadásokat, leltárokat tartalmaznak. A görög írásbeliség tulajdonképeni kialakulása mégis csak az i.e. IX. századra tehető, amikor a görögök átvették a föníciai ábécét, és azt a magánhangzók bevezetésével továbbfejlesztették.

Az első könyveket a görögök is papiruszra írták (neve *papürosz*, *büblosz*), melyet természetesen Egyiptomból importáltak. A papirusz mellett kezdetben — igaz, ritkábban — íróanyagul használták az állati bőrből készült hártát. Ez, amint éppen *III. Tuthmoszisz évkönyvei* bizonyítják, Egyiptomban sem volt ismeretlen, és a zsidók az i.e. VI. századtól erre írták szentkönyveiket. Hérodotosz *diphthérainak* (lenyúzott és kikészített bőr) nevezi, és azt állítja, hogy a perzsák is ezt használják. A hártát később legjelentősebb gyártási helyéről, Pergamonról, *pergamennek* nevezték, bár a latinok még sokáig megőrizték eredeti nevét, a *vitulinumot* (borjúbőr, borjú hártya). Plinius Maior szerint a pergament először II. Eumenész (i.e. 197—158) kezdte nagy méretekben gyártani azért, mert a Ptolemaioszok, attól tartva, hogy a pergamoni könyvtár felülmúlja az alexandriait, beszüntették a papirusz-szállítást. Az új íróanyag hamar meghódította a Földközi-tenger egész partvidékét, és a kereszténység győzelmével, mely bizonyos mértékben a zsidó hagyományokat folytatta, íróanyagul a hártát használta, a pergamen sokkal keresettebbé vált, mint a papirusz. A papiruszal szemben sok előnye volt: tartósabb annál, nem töredezett, színét sem veszítette el könnyen, főként pedig az, hogy be lehetett szerezni a belső piacon, tehát nem függött a kereskedelem, a hajózás szeszélyétől.

Történetük első, kulturális szempontból mondhatni szerény szakaszában a rómaiak sem papiruszt, sem hártát nem használtak, törvényeiket fa- vagy érc-táblára vészték, évkönyveiket pedig lenvászatra írták, és ezért *libri lintei*-nek ne-

vezték. Iróanyagul használták továbbá a fakérget (cortex; az aiol *lepor* szóból származó *liber* könyv is fakérget jelent), valamint a pálmalevelet (*folia*).

A görög-római világ érdeme a könyv mai, könnyen kezelhető alakjának a megteremtése. Görögországban és Egyiptomban már az i.e. V. századtól kezdve, Rómában valamivel később, számolásra, iskolai gyakorlásra, gyors feljegyzésekre használni kezdték a gyakran viasszal bevont fatáblát (görögül *tükha*, latinul *codex*). Idővel a kereskedők és az írók nagyon megkedvelték, nélkülözhetetlen, mindig magukkal hordott írószerükké vált, s mintegy a mai „zsebnotez” szerepét töltötte be. Hosszabb szövegek rögzítésére két vagy több falapot (*düptükha*, *polütükha*) tettek egymás mellé, s karikával fűzték egybe őket.

Az i.e. I. századtól kezdve a betéti falapokat papirusszal, majd, ennek törékeny volta miatt, hártýával, illetve pergamennel helyettesítették, s a városi rendeleteket és okmánymásolatokat is erre írták. A könyv *codex* formája azonban fokozatosan tudott tért hódítani magának, és csak az i.sz. IV. században vívta ki domináns helyzetét.

A tekercset rendszerint henger alakú tokban (*capsa scrinia*) tartották, és ezeket kisebb polcokra (*plutei*) vagy szekrényekbe (*armaria*) tették. A szekrényeket galambdúcszerűen képezték ki, és minden egyes lyukba egy-egy tekercset helyeztek. A tekercs külső, tehát látható részéhez papirusz vagy pergamen darabkát illesztettek úgy, hogy függőlegesen álljon, és könnyen olvasható legyen. Ez volt a könyv címét tartalmazó *index* vagy *titulus*, illetve a jelzés vagy a cím, és megkönnyítette a tekercs tartalmának a megállapítását. Egy ilyen galambdúcos szekrény domborműves ábrázolása a XVII. században Trier közelében, Neumagenben került elő.

Görögországban és Rómában aránylag korán kialakult a könyvkiadás és a vele szorosan együtt járó könyvkereskedés. Rómában például, ha egy szerző könyvét ki akarta adni, miután belőle részeket baráti vagy irodalmi körben felolvasott, elvitte a könyvvarúshoz, aki egyúttal a kiadó szerepét is betöltötte. A könyvvarúsnak nemcsak könyvesboltja, hanem kiadó, másoló műhelye is volt, amelyben rendszerint rabszolgák dolgoztak. Egyesek feltételezik, hogy e műhelyekben az új könyvet tollbamondás után annyi példányban másolták, ahány másolója volt a könyvvarúsnak, de valószínűbb, hogy részekre osztották, és mindegyik másoló ugyanazt a részt több példányban írta. Amikor elkészültek vele, a könyvvarús a könyv címét és szerzőjét kifüggesztette az ajtójára. Tiszteletdíjról vagy szerzői jogról a ránk maradt történeti forrásokban nincs szó, valószínű, az ilyesmit a görög-római világ nem is ismerte. A vagyonos embereknek, mint például Cicero dúsgazdag barátjának, Atticusnak, külön másolóik voltak, akik kívánságukra bármilyen könyvet sokszorosítottak.

A könyv árát illetően az ókori szerzőknél, különösen Aulus Gelliusnál maradt ránk néhány adat. Martialis (i.sz. I. század vége) epigrammáinak első könyvét Atrectus könyvvarús 5 dénárért árusította, a tizenharmadik könyvet viszont mindössze egy dénárért. Az árkülönbség nem tartalmi értékelésből származik, hanem a kiadás minőségéből. A könyv árát emelhatték az illusztrációk is. Különösen Egyiptomban, de Görögországban és Rómában is, gyakran igen szépen illusztrált könyveket adtak ki. Ismeretes, hogy Vergilius *Aeneis*ének tekercsén rajta volt a költő arcképe. Néhány művészen illusztrált, ókori mintát másoló középkori kódex a mai napig fennmaradt, mint például a vatikáni Vergilius, a milánói Iliász, a bécsi Dioszkoridész; mindez feljogosít arra, hogy beszélhessünk a klasszikus ókor valóságos könyvkultúrájáról.

Görög és római könyvtárak

Görögországban az első közkönyvtárat Athén tirannusa, Peiszisztratosz (560—527) alapította, aki a művészetek és az irodalom pártfogójaként udvarába hívta a kor legjelesebb költőit és tudósait, és velük véglegesítette a homéroszi eposzok szövegét. Könyvtára háromnegyed évszázadig zavartalanul fejlődött; i.e. 480-ban azonban, amikor a perzsa király, Xerxész csapatai elfoglalták és feldúlták Athént, a király parancsára az egész könyvtárat a perzsa fővárosba szállították. Mintegy száznyolcvan év múlva, Szíria hellenisztikus uralkodója, Szeleukosz Nikátor (305—280), amint Aulus Gellius elmondja (*Noctes Atticae*, VII. 17.), az egész könyvtárat visszaküldte Athénba.

A VI. és IV. század közötti időszakból Görögország területén más jelentős könyvtárakat is ismerünk. A történeti érdekességeket gyűjtő görög író, Athénaiosz szerint Szamosz szigetén Polükrátésznek, Cipruson Nikokratésznek, Athénben Eukleidész arkhónnak és Euripidész drámaírónak volt nagy könyvtára. Általában minden athéni polgár arra törekedett, hogy házában legyen néhány alapvető könyv: a homéroszi eposzok, történelmi könyvek, feljegyzések.

Külön története van a „legnagyobb ókori koponya“, a filozófus Arisztotelész könyvtárának. Ezt az egyik volt tanítványa, Neleusz vásárolta meg, sokáig elrejtve őrizte, mert Pergamon királyai mindenképpen meg akarták szerezni tőle, majd egy részét az alexandriai könyvtárnak adta el. Később a könyvtár a teoszi Appellikor birtokába került, majd Sulla az első mithridátési háború befejezése után (i.e. 85) Athénból egy egész rakomány szoborral és műkinccsel együtt Rómába vitette (i.e. 83).

A hellenisztikus kor uralkodói kötelességüknek tartották a könyvtárak és levéltárak alapítását. Többségük azonban hamar elpusztult. Legtöbbet a pergamoni és az alexandriai könyvtárról tudunk. A pergamont az Attalusok alapították, és fejlesztésére a legnagyobb gondot II. Eumenész fordította. Berendezéséről, kezelési módjáról semmi értesülés nem maradt ránk. Plutarkhosz megjegyzi, hogy 200 000 *hapla* darabot tartalmazott, vagyis állományát nem a művek, hanem a könyvek alapján tartották számon. Például Hérodotosz egyetlen művet írt, amely kilenc könyvből áll, következésképpen a könyvtár kilenc könyvnek számította. Marcus Antonius, amikor egész Kelet ura volt, a leégett könyvtár pótlására Alexandriába szállította, hogy ezzel is kedvébe járjon Kleopátrának.

Alexandriában két könyvtár volt. Az egyik a Ptolemaiosz Szótér (305—283) alapította Muszeion, a másik a Szerapeum. A Muszeion (múzsák hajléka) a város Brakheion nevű negyedében, a világítótorony közelében emelkedett, és fejlesztéséről különösen Ptolemaiosz Philadelphos (283—246) gondoskodott. Könyvtárőrei (fűlakesz) a kor legnagyobb tudósai, filozófusai, költői és filológusai voltak. Közülük megemlíthetjük az efezoszi Zenodotoszt, a csillagász Arisztarkhoszt és a tudósköltő (*poeta doctus*) Kallimákoszt, aki jelentős költői tevékenysége mellett elkészítette a könyvtár katalógusát 20 kötetben (*pinakész*), amelyben feltüntette a szerzők nevét, a könyvek címét és rövid tartalmi kivonatát. A könyvtár az első tudományos akadémiának tekinthető, ahol a tudósok egyik feladata a hellenisztikus világban fellelhető idegen nyelvű értékes könyveknek görög nyelvre való lefordítása volt. Ekkor fordították le többek között az ótestamentum könyveit, s minthogy a fordítást hetven tudós végezte, a bibliának ezt a görög fordítását *Septuagintának* nevezik.

Az i.e. II. század közepén a könyvtár fejlesztése lelanyhult, mert II. Ptolemaiosz Euergetész üldözte a tudósokat, és megvonta tőlük, valamint a könyvtártól az anyagi támogatást.

A másik könyvtár, a Szerapeum, a város Rhakotisz negyedében volt. Mivel az alexandriai háború idején (i.e. 47) a Muszeion egy része leégett, benne a könyvtár is, a Szerapeum lett a város és Kelet legnagyobb könyvtára. Aulus Gellius megható szavakkal és drámai feszültséggel írja le a szerinte hétszázézeres állományú könyvtár tragikus pusztulását. A modern kutatás azonban arra a véleményre hajlik, hogy csak részben lett a lángok áldozata, mert a könyvek nagy részét Caesar Rómába szállította. Mintha ezt igazolná az is, hogy i.e. 45-ben a polihisztor Varrót egy közkönyvtár alapításával bízta meg; tervének valóra váltását azonban halála megakadályozta. Caracalla császár alexandriai látogatása (i.sz. 214—215) újabb megpróbáltatásoknak tette ki a pergamoni könyvtárat.

A császár lemészároltatta az alexandriai lakosság egy részét, és katonái a könyvtárat is feldúlták. A kereszténység győzelme után a könyvtár a régi, az ún. pogány ideológia egyik központja lett, ezért sokat szenvedett a keresztények támadásaitól, mígnem 391-ben Theodosius császár rendeletet adott ki lerombolására. A megmaradt állományt pedig Omár katonái égették el azzal az abszurd, a könyvrombolókra jellemző megindokolással, hogy amit tartalmaz, az vagy benne van a Koránban, s akkor szükségtelen, vagy nincsen benne, akkor meg fölösleges.

Rómában az első könyvtárakat hadizsákmányból létesítették. Aemilius Paulus Makedónia meghódítása után Rómába vitette Perszeusz király pella-i könyvtárát. Ugyanezt tette Sulla Arisztotelész egykori könyvtárával; Lucullus Mithridátész pontoszi király könyvtárát vitte el hadizsákmányban, s valószínűleg így járt el Caesar is az alexandriai könyvtár egy részével.

Az elhurcolt könyvtárak magánkézben maradtak, csak Lucullus nyitotta meg a magáét a köznek. Jelentős magánkönyvtára volt Cicero öccsének, Quintusnak, és barátjának, Atticusnak. Az első közkönyvtárat az irodalombarát Asinius Pollio létesítette konzulása idején (i.e. 40), a *Szabadság csarnokában*. Példáját követte Augustus, aki két közkönyvtárat alapított. Már akkor kialakult az a csakhamar hagyománnyá vált szokás, hogy az épület külön szárnyán helyezték el a latin (*Bibliotheca Latina*) és külön a görög (*Bibliotheca Graeca*) könyveket. Tiberius továbbfejlesztette a közkönyvtárakat, majd Traianus a tőle alapított fórumon remekbe készült latin és görög könyvtárat létesített.

A fővárosi könyvtárak mellett a gazdag rómaiak vidéki birtokaikon is rendeztek be maguknak könyvtárat. Így például az ifjabb Plinius maga mondja el, hogy comói és mediolanumi udvarházában könyvtárakat létesített. A császárkor első két századában a könyvgyűjtés valóságos divattá vált, és az írók gyakran úztek gúnyt a megtollasodott újjgazdagokból, akik, noha olvasni is alig tudtak, mégis nagy szorgalommal gyűjtötték és másoltatták a könyveket.

A közkönyvtárak szervezése Rómáról kiterjedt a vidéki városokra is. A II. század közepén szinte nincs olyan jelentős provinciális város, amelynek ne lett volna közkönyvtára. Számuk a fővárosban is megnőtt, és a IV. század végére itt a könyvtárak száma 29-re emelkedett.

A könyv története tehát az ókorban szinte egybeesik a kultúra történetével. Az ókor e téren is gazdag örökséget hagyott a középkorra. Ennek értékelése azonban csak hosszú kiesés után, a humanizmus és az újjászületés korával kezdődik, és még ma sem fejeződött be.